

УДК 343.35

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СЛУЖБОВИХ ЗЛОВЖИВАНЬ

Марта-Марія ЯЦИНІНА,

аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка

SUMMARY

The article covers the subjective side of official abuses. The author concludes that the abuse of office (crimes under Art. 364, 364-1, 365-2 of the Criminal Code of Ukraine) can be committed only with deliberate form of fault. According to the author, the provision of the Criminal Code of Ukraine as to the purpose of crime implicitly indicates that the group of the crimes in question can be committed only with direct intent. Different scientific approaches to mixed fault of official abuses are considered in the article. The author suggests that official abuse is committed with deliberate attitude of the perpetrator to the act and its consequences.

Key words: official abuse, abuse of authority, abuse of office, abuse of service position.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено суб'єктивну сторону службових зловживань. За результатами аналізу тексту Кримінального кодексу України автор дійшла висновку, що службові зловживання (злочини, передбачені ст. ст. 364, 364-1, 365-2 Кримінального кодексу України) можуть учинятися лише з умисною формою вини. На думку автора, вказівка в тексті Кримінального кодексу України на мету злочину беззаперечно вказує на те, що досліджувана група злочинів може вчинятися лише з прямим умислом. Розглянуто різні наукові підходи до змішаної форми вини службових зловживань. Висловлена думка, що службове зловживання вчиняється з умисним ставленням винного як до діяння, так і його наслідків.

Ключові слова: службове зловживання, зловживання владою, зловживання службовим становищем, зловживання повноваженнями.

Постановка проблеми. Численне внесення змін до Кримінального кодексу (далі – КК) України стосовно злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зумовлює необхідність у ґрунтовних наукових дослідженнях у цій сфері.

Суб'єктивна сторона складу злочину поряд з об'єктом, об'єктивною стороною й суб'єктом підлягають беззаперечному встановленню з метою констатації в діянні особи складу певного злочину. Завершальним етапом у констатації наявності складу злочину як єдиної підстави кримінальної відповідальності за службове зловживання є встановлення всіх ознак його суб'єктивної сторони.

Актуальність теми. Проблемні питання службових злочинів, у тому числі їх суб'єктивної сторони, досліджували такі науковці: П.П. Андрушко, О.Я. Асніс, В.Я. Громко, О.О. Дудоров, К.П. Задоя, В.П. Коваленко, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, О.Я. Светлов, Д.О. Сисоєв, Т.І. Слущька, В.І. Тютюгін, М.І. Хавронюк, В.Г. Хашев.

Метою статті є аналіз суб'єктивної сторони службових зловживань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом.

Згідно зі ст. 62 Конституції України, особа вважається невинуватою в учиненні злочину й не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку й встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Згідно з ч. 2 ст. 2 КК України, особа вважається невинуватою в учиненні злочину та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку й встановлено обвинувальним вироком суду.

Відповідно до ст. 23 КК України, виною є психічне ставлення особи до вчиненої дії чи бездіяльності,

передбаченої цим Кодексом, і її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України, однією з обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, є винуватість обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення.

Суб'єктивна сторона злочину – це сукупність процесів, які відбуваються у свідомості та волі особи, її усвідомлення власного діяння й передбачення наслідків, його оцінка як суспільно небезпечного, мета, якої прагне досягти особа, і мотив, яким вона керується, емоції, що переживає при цьому [4, с. 265].

Відповідно до ч. 1 ст. 364 КК України, зловживання владою або службовим становищем є умисне з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

У самій диспозиції цієї статті є пряма вказівка на форму вини, а саме умисел. Наявність вказівки на мету злочину в диспозиції статті (одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи) як обов'язкової ознаки складу злочину вказує вид вини – прямий умисел. У науковій літературі безспірно є позиція, відповідно до якої те, що певному злочину притаманна лише умисна форма вини, вказує на наявність у статті згадки про мотив або мету вчинення злочину [4, с. 275].

Згідно з ч. 1 ст. 364-1 КК України «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», зловживання повноваженнями – умисне з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб використання всупереч інтересам юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми служ-

бовою особою такої юридичної особи своїх повноважень, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

У цьому випадку також безпосередньо в диспозиції статті є вказівка на форму вини – умисел. Найявність у диспозиції статті мети злочину (з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб) указує на вид вини – прямиї умисел.

Відповідно до ч. 1 ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги», зловживання своїми повноваженнями аудитором, нотаріусом, оцінювачем, уповноваженою особою або службовою особою Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, іншою особою, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, у тому числі послуг експерта, арбітражного керуючого, приватного виконавця, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій), або державним реєстратором, суб'єктом державної реєстрації прав, державним виконавцем, приватним виконавцем з метою отримання неправомірної вигоди, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

У диспозиції цієї статті немає прямої вказівки на форму вини, але наявність мети як обов'язкової ознаки складу злочину вказує на вид вини і свідчить про те, що злочин може вчинитися лише з прямим умислом.

Відповідно до ч. 2 ст. 24 КК України, прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки й бажала їх настання.

Поняття умислу міститься в кримінальному законі, є достатньо дослідженим у науковій літературі. По суті, загально визнаним є положення про те, що поняття умислу включає ознаки, які характеризують ставлення особи до вчинюваного діяння та його наслідків, а саме:

1) усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру своєї дії або бездіяльності;

2) передбачення суспільно небезпечних наслідків такої дії або бездіяльності;

3) відповідне вольове ставлення до наслідків – їх бажання або свідоме припущення.

Перші дві ознаки прийнято називати інтелектуальними, а третю – вольовою.

Характерним для умислу є те, що особа вже на момент учинення діяння виявляє відповідне ставлення до нього. У цьому – одна з відмінностей від необережності, яка характеризується інтелектуальним і вольовим ставленням лише до злочинних наслідків [4, с. 277].

Усвідомлення суспільно небезпечного характеру своєї дії або бездіяльності означає, що особа розуміє, якою є оцінка її діяння з позиції держави й суспільства, це розуміння є самоусвідомленим, особа на момент учинення злочину вважає, що її діяння становить суспільну небезпечність [4, с. 277].

Умисел характеризується тим, що особа передбачає суспільно небезпечні наслідки діяння. Для наявності злочинного умислу треба, щоб особа передбачала не будь-які наслідки, а саме суспільно небезпечні. Це означає, що інтелектом особи охоплюється те, що шкода буде заподіяна охоронюваним законом суспільним відносинам (цінностям, інтересам, благам), які є об'єктом відповідного злочину [4, с. 279].

Характерною ознакою умислу є також відповідне вольове ставлення до суспільно небезпечних наслідків, на-

стання яких особа передбачає. Умисел має місце тоді, коли винний або бажає таких наслідків, або хоча й не бажає, але свідомо припускає їх настання.

З огляду на наведене вище, можемо констатувати, що умисел у службових зловживаннях включає такі ознаки, які характеризують ставлення особи до вчинюваного діяння та його наслідків:

1) усвідомлення службовою особою або особою, що надає публічні послуги, суспільно небезпечного характеру свого діяння;

2) передбачення суспільно небезпечних наслідків такої дії або бездіяльності;

3) відповідне вольове ставлення до наслідків – їх бажання або свідоме припущення.

Безпосередня вказівка в тексті кримінального закону на форму та вид вини щодо діяння в складах службових зловживань робить беззмисловими дискусії щодо ставлення винного до діяння, проте в науковій літературі немає єдиної точки зору щодо ставлення винного до наслідків такого діяння.

У кримінально-правовій літературі звертається увага на те, що вина в разі вчинення низки злочинів не полягає виключно або в умислі, або в необережності. Для окремих злочинів характерним є поєднання й умислу, і необережності. Це є підставою для виокремлення поряд з умислом і необережністю ще однієї форми вини, яку називають «подвійною» або «складною» чи «змішаною» [4, с. 291].

Подвійну вину українські вчені вбачають у двох випадках:

1) коли суб'єкт з умислом скоює діяння, проте з необережністю ставиться до наслідків останнього;

2) якщо злочинець передбачає два чи більше обов'язкові наслідки. При цьому ставлення до одного з них є умисним, а до наступного (похідного) – необережним [4, с. 282].

Усі досліджувані форми службових зловживань є злочинами із матеріальним складом. Тобто в диспозиції статті кримінального закону є пряма вказівка на наслідки протиправного діяння. На нашу думку, усі досліджувані форми службового зловживання вчиняються з прямим умислом, з умисним ставленням як до самого діяння, так і до його наслідків. Учिनяючи злочин, винний усвідомлює протиправність своїх дій і той факт, що такі дії спричиняють шкоду об'єктові досліджуваної групи злочинів.

Проте в науковій літературі існують і протилежні думки щодо ставлення винного до наслідків злочинного діяння.

Так, А.Н. Трайнін указував, що в службовій особі ставлення до наслідків може бути як умисне, так і необережне. На думку вченого, цей зв'язок виражається в тому, що службова особа передбачає або свідомо допускає настання суспільно небезпечного наслідку чи не передбачає його, хоча мала б передбачити [3, с. 27].

Г.В. Смолицький зазначав, що, хоча службове зловживання може бути вчинене лише певними свідомими діями службової особи, ставлення винного до наслідків може бути як у формі умислу, так і у формі необережності [2, с. 19].

Аналогічних точок зору дотримувалися В.Д. Меньшагин, В.Ф. Кириченко, Б.В. Здравосміслов і низка інших науковців.

Протилежних точок зору дотримувалися А.Я. Светлов та А.Б. Сахаров.

Нам імпонує позиція А.Я. Светлова, яка, на нашу думку, з плином часу не втратила своєї актуальності. Учений зазначає, що прихильники змішаної форми вини не проводять розмежування між поняттями, які не є ідентичними, – поняттям усвідомлення (тобто психічного усвідомлення своїх дій, з'ясування їх фактичної сторони) та умислом (ви-

ключно правовим поняттям, яке включає в себе з'ясування суспільної безпеки діяння, передбачення його суспільно небезпечних наслідків і бажання або свідоме допущення їх настання). Особа може свідомо вчинити ті чи інші дії, які не будуть охоплюватися поняттям умислу в його правовому значенні [1, с. 68].

На нашу думку, сама сутність зловживання передбачає те, що зловживання вчиняється з метою отримання певної користі від свого діяння для себе чи інших осіб і спричиняє шкоду нормальній (правильній) діяльності держави або органу місцевого самоврядування, або підприємства, установи чи організації, де особа працює. Тому, зловживаючи, особа не може ставитися до наслідків свого діяння неумисно.

А.Я. Светлов слушно зазначає, що важко уявити, як винний, зловживаючи службовим становищем із корисливим мотивом, може не передбачати, які конкретно суспільно небезпечні наслідки можуть настати в результаті його діяння. Адже корисливий мотив може бути задоволений тільки певним суспільно небезпечним наслідком, настання якого винний не лише передбачає, а й бажає [1, с. 72].

Правильне встановлення форми вини має визначальне значення для розмежування складів злочинів, передбачених ст. ст. 364, 364-1, від суміжного складу злочину, передбаченого ст. 367 КК України «Службова недбалість».

Висновки. Отже, на наше переконання, службове зловживання вчиняється з умисним ставленням винного як до діяння, так і його наслідків, адже зловживання вчиняється з метою отримання певної користі від свого діяння для себе чи інших осіб і спричиняє шкоду нормальній (правильній) діяльності держави або органу місцевого самоврядування, або підприємства, установи чи організації, де особа працює. Зловживаючи службовим становищем із корисливим мотивом, службова особа не може не передбачати, які конкретно суспільно небезпечні наслідки можуть настати в результаті такого діяння.

Список використаної літератури:

1. Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления / А.Я. Светлов. – К. : Наукова думка, 1978. – 393 с.
2. Смолицкий Г.Р. Должностные преступления / Г.Р. Смолицкий ; Всесоюзный ин-т юридических наук. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1947. – 68 с.
3. Трайнин А. Уголовное право. Особенная часть: Должностные и хозяйственные преступления / А. Трайнин ; Всесоюзный ин-т юридических наук. – М. : Юриздат НКЮ СССР, 1938. – 136 с.
4. Українське кримінальне право. Загальна частина : [підручник] / [П.С. Берзін та ін.] ; за заг. ред. В. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 711 с.